

Н.М. ТАРАСОВ «БҮДҮРҮЙБЭТ НҮНЭР БӨҖӨ» ОЛОНХОТУГАР ТУТГУБУТ ЭПИТЕТТЭРИН ТУҢУНАН

*Корякина Раиса Васильевна,
учуонай секретарь,
М.К. Аммосов аатынан ХИФУ ОЧНИ*

Төрөөбүт улууһугар, Саха сиригэр бүттүүнүгэр даҕаны киэнник биллибит ийэ олонхоһут, тыыл, үлэ бэтэрээнэ Н.М. Тарасов (1928-2002) эрдэ тулаайах хаалан, дьонго иитиллэн, үгүс саха олонхоһуттарын кэриэтэ эрэйи-мунгу этинэн-сиининэн билэн улааппыт, ол да буоллар айар кута баһыйан, оҕо сылдьан сөҕө-махтайа истибитин өйүгэр хатаан, дууһатыгар ингэринэн, алгысчыт, норуот ырыаһыта, олонхоһут буола сайдыбыт-үүммүт. Кини олонхолоро: «Күн Эрили», «Күн Дьөһүөл», «Нүһэр БөҖө», «Дуулаҕа Баатыр», «Ала Туйгун». Кини ыра санаата – норуотун үгэстэрэ, олонхото, бултуур-балыктыыр үөрүйэҕэ ыччакка бэриллэригэр, сүппэккэ-оспокко салҕанарыгар.

Н.М. Тарасов олонхолоругар сири-уоту, оту-маһы, бухатыыр дьүһүнүн-бодотун уустаан-ураннаан, ойуулаан-дьүһүннээн хоһуйуута ааҕарга олус кэрэхсэбиллээх. Бу хоһуйууларыгар элбэх эпитеттэри, тэнгэбиллэри, гиперболаны, сытыары уонна туруору аллитерацияны, уус-уран хатылааһыннары табыгастаахтык дьүөрэлии тутгубута кини дьингээх тыл маастара буоларын туоһулуур. Ити ааттаммыт уус-уран ньымалартан Н.М. Тарасов «Бүдүрүйбэт Нүһэр БөҖө» олонхоһугар тутгубут эпитеттарыгар тохтоон ааһыахпын баҕарабын. Эпитет диэн былыр-былыргыттан суруйар, хоһуйар эйгэҕэ олус киэнник туттуллар троп, уус-уран быһаарыы, предмет эбэтэр дьайыы ханнык эмит хаачыстыбатын, бэлиэтин уус-ураннык дьүһүйэн тиэрдэр тыл. Тутулуттан уонна төһө элбэх тылтан турарыттан көрөн, эпитеттэри судургу уонна уустук эпитеттэргэ араараллар. Олонхо хас биирдии тыла аттынааҕыларын кытары ыкса ситимнээх сылдьарын быһыытынан, көрүллэр эпитеттэр холобурдарын эпической формулаларын кытары олонхо тексыттан быһа тардан ылыахпыт. Эпической формула (салгыы кылгатын – э/ф) диэн проф. В.В. Илларионов быһаарыытынан, хас да бэйэтин икки ардыгар

ис хоһоонунан уонна архитектурникатынан ыкса ситимнээх строкалартан турар олонхо орук хоһоонноро [2, с. 10].

Аан дойдуга биллибит фольклору үөрэтээччи В.Я. Пропп (1895-1970) этэринэн: «... эпитет есть одно из основных изобразительных средств эпоса. ... Эпитет придает существительному точную зрительную или иную определенность, заставляя слушателя или читателя видеть или воспринимать предмет так, как этого хочет певец, как это нужно для данного повествования» [4, с. 524].

Ол курдук, Н.М. Тарасов «Бүдүрүйбэт Нүһэр Бөҕө» олонхотугар өнү биэрэр эпитеттэри кизэнник туттар:

Сир Ийэ Хотун
Сиэрэй тиин
Тингилэбин саҕаттан...
Сир Ийэ Хотун буолан
Ситэн сириэдийбит эбит... [3, с. 165]

Үс хаттыгастаах
Өндөл манган халлаан,
Сэттэ хаттыгастаах
Сиэрэй манган халлаан,
Аҕыс хаттыгастаах
Араҕас сабыдал манган халлаан,
Тоҕус хаттыгастаах
Добун манган халлаан барахсан [3, с. 166].

Иккис э/ф «манган» диэн өнү биэрэр эпитет «халлаан» диэн аат тыл кубулуйбат эпитетинэн буолара көстөр, «манган халлаан» диэн тыл ситимнэрэ түөрт төгүл хатыланнар даҕаны, сырыы аайы атын, саҕа (Өндөл, Сиэрэй, Араҕас сабыдал, Добун) судургу эпитеттэринэн доҕуһуолланан, «манган» суолтата кэнгээн-тэнийэн биэрэр. Маннык түбэлтэбэ, 19-с үйэтээҕи тыл үөрэхтээбэ А.Н. Веселовскай (1838-1906) суруйарынан «...реальное, физиологическое впечатление света и цвета служит выражением вызываемого им психического ощущения и в этом смысле переносится на предметы, подлежащие чувственной оценке» – инньэ гынан, «манган» диэн өнү биэрэр эпитет манна сахалар төрөөбүт айылҕаларыгар, чуолаан үрдүк мэнэ халлаанга ытыгылыыр, сүгүрүйэр сыһыаннарын көрдөрөр аналлаах уонна «күндү, ытык» диэн уйулҕа туругун көрдөрөр эбии суолталанар [1, с. 73]. Бу холобурга төннөн кэлэн көрдөххө, манна өссө уус-уран хатылааһын көстүүтэ, ол эбэтэр филолог М.И. Стеблин-Каменская (1903-1981) суруйбутунан, этиллибити атын тылынан хаста да төхтөрүйэн хатылааһын баар [5, с. 101].

Уустук эпитет биир көрүнгүнэн мэлдьеһэр суолталаах эпитет-тэр (отрицательные эпитеты) буолаллар. Кинилэр тутууларын схемата маннык буолуон сөп: *дабааһын суолталаах буолбат формажа турар аат туохтуур + толоруу*:

Охтубат уһун дьылҕан мастаах,
Уолбат дириг далай уулаах,
Быстыбат быйаннаах,
Ураҕас тийбэт уйгулаах.
Мас тийбэт баайдаах
Орто туруу бараан дойду барахсан...
Тупсан туругурбут эбит [3, с. 169].

Улаҕата көстүбэт,
Уңуоргута биллибэт
Уйгулаах-быйаннаах
Улуу тыа буолан
Оҥоһуллан түһэн бардажа [3, с. 171].

Бу э/ф «тыа» диэн лексема уустук уһун эпитеттээбэ киһи болҕомтотун тардар. Ол эпитети кытыытыттан саҕалаан быһаардахха маннык:

- дабааһын суолталаах «биллибэт, көстүбэт» диэн буолбат формажа турар аат туохтуурдар, «улаҕата, уңуоргута» диэн «туох эрэ кытыыта, түгэбэ» диэн суолталаах толоруулары кытта ситимнэһэн, төттөрүтүн «кытыыта, түгэбэ суох» диэн ис хоһооннонолор;

- оттон *-лаах* сыһыарыылаах «Уйгулаах-быйаннаах» диэн паараласпыт аат тылынан бэриллибит эпитет чуолаан *Улуу тыа* «кытыыта, түгэбэ суоҕун» чопчулаан, быһааран биэрэр;

- инники ыйыллыбыт эпитеттэр *улуу* диэн дабааһын аатынан бэриллибит эпитет суолтатын күүһүрдэн, толорон биэрэллэр.

Итини таһынан, бу э/формулажа эмиэ уус-уран хатылааһын ньымата туттуллубут. Н.М. Тарасов орто дойду айылҕатын ойуулуур бу кыракий олонхо олук хоһоонугар мэлдьеһэр суолталаах эпитеттэри, уус-уран хатылааһыны, туруору аллитерацияны дьүөрэлээн туттубутун түмүгэр истээччи хараҕар илэ кэриэтэ көстөр тыыннаах хартыына үөскүүр.

Олонхо сүрүн геройун айыы бухатыыра Бүдүрүйбэт Нүһэр Бөҕөнү ойуулааһынна анаммыт э/ф 123 строкааттан турар, онно киирэллэр бухатыыр тас көстүүтүн, таҥаһын-сабын, арахсыбат аргыһын, атын, уонна бултка-алтка, охсуһууга туттар сэбин-сэбиргэлин сиһилии уустаан-ураннаан ойуулааһыннар:

Алта былас
Дараҕар сарыннаах,
Үс былас
Өлбөйөр өттүктээх,
Биэс былас
Биэкэйэр бииллээх... [3, с. 179]

Үс хос
Үрүн көмүс
Куйахтаах буолар эбит.
Туох туттар сэптээх эбитий диэтэххэ,
Отут кыһа
Оргунньугуттан оҥоһуллубут
Олуй-молуй быһыччалаах буолар эбит... [3, с. 180]

Миинэр мэнгэтэ
Үс хос
Өрөкүйэр көбүллээх,
Сэттэ былас
Нэлим көмүс сиэллээх,
Уон былас
Оҥочо куйаар кутуруктаах, ... [3, с. 181]

Бу э/формуларга чыыһылалар (алта, үс, биэс, отут, сэт-тэ уо. д. а.) уустук эпитеттэргэ хойуутук туттуллубуттар. Ис хоһоонуттан көрдөххө, чыыһыланан бэриллибит эпитеттэр айыы бухатыырын күүһүн-уоһун, кыабын хас да төгүл күүркэтэн көрдөрөр эээри, эмиэ да итэҕэтэр туһуттан туттуллубуттар. Ол түмүгэр истээччи хараҕар борон сахаҕа майгыннаабат ураты улахан, уһулуччулаах көмүскэллээх куйахтаах эпическэй герой уобараһа, бэйэтигэр сөп түбэхэр дьүһүннээх-бодолоох аттаах, бу баардыы көстөр буолар.

Н.М. Тарасов «Бүдүрүйбэт Нүһэр Бөҕө» олонхотугар ойуулуур-дьүһүннүүр дэгэтин көрдөххө, кини, төһө да үөрэбэ суох буоллар, тыл ситимин сөпкө тутуһан, олонхо туох баар тутулун баһылаан, саха тылын барҕа баайын кыайа-хото тутан, чаччы үрдүк таһымнаах.

2005 с. саха олонхото Аан дойду билиниитин ылбытыгар Н.М. Тарасов курдук сындаһаннаах үлэ, күннээҕи түбүк-садьык орто-тугар сылдьан, истэн-билэн, өйдөрүгэр ыһыктыбакка тутан кэлбит олонхолорун дьонго-сэргэбэ таһаарбыт саха олонхоһуттара ураты өнгөлөөхтөр.

Благодарности: *Исследование выполнено в рамках научно-исследовательского проекта СВФУ “Героические эпосы тюрко-монгольских народов Евразии: проблемы и перспективы сравнительного изучения”*

Литература

1. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Л.: Худ. лит-ра, 1940. – 648 с.
2. Илларионов В.В. Эпические формулы и типические места в якутском эпосе // Язык – миф – культура народов Сибири: Сборник научных трудов. – Якутск: Изд-во ЯГУ, 1988. – С. 71-78.
3. Олонхо ытык эйгэтэ. – Дьокуускай: Медиа-холдинг «Якутия», 2010. – 271 с.
4. Пропп В.Я. Русский героический эпос. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1958. – 603 с.
5. Стеблин-Каменский М.И. Труды по филологии. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2003. – 928 с.

ОБРАЗЫ СТАРУШЕК СИМЭХСИН В ОЛОНХО СЕВЕРО-ВОСТОЧНОЙ ТРАДИЦИИ ЯКУТОВ

*Павлова Ольга Ксенофонтовна,
н. с., завсектором «Героический эпос олонхо»,
НИИ Олонхо СВФУ им. М.К. Аммосова*

Образы старушек Симэхсин являются распространенными и характерными всем текстам якутского героического эпоса. Изучение образов старушек Симэхсин в якутском олонхо затронуты в трудах И.В. Пухова, Г.У. Эргис, В.М. Никифоров, А.А. Кузьминой, А.Н. Даниловой и др.

Якутский фольклорист И.В. Пухов впервые ввел образ коровницы-рабыни, старухи Симэхсин – традиционного эпизодического образа якутского олонхо. Во многих текстах олонхо старуха Симэхсин предстает как «комический персонаж», который за свои неадекватные поступки подвергается наказаниям, в других – старуха-коровница является преданной прислугой, которая с помощью своих вещих снов предупреждает хозяев о надвигающейся опасности. Ученый подчеркивал, что образ старухи Симэхсин является «глубоко древним образом, созданным еще тогда, когда якуты жили в соседстве с остальными тюрко-монгольскими народами и имели с ними тесную связь» [5, с. 203]. В отличие от И.В. Пухова другие исследователи лишь частично рассмотрели